

Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / Journal of Divinity
Faculty of Kastamonu University
e-ISSN 2717-901X
Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 1, Eylül/September, 2022

Kahve Üzerine Bir Deneme
-Bir Ticari Meta Olarak Kahvenin Dolaşımı-
An Essay On Coffee
-Circulation of Coffee as a Commercial Commodity-

Nadir KARAKUŞ

Doç. Dr. Hitit Üniversitesi, Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü,
İslam Tarihi Anabilim, Çorum/Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Hitit University, Faculty of Divinity, Department of Islamic History and Arts, Islamic
History, Çorum/Turkey

nadirkarakus@hitit.edu.tr
orcid.org/0000-0002-1508-9752

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Article Type:** Research Article
Geliş Tarihi: 20 Mayıs 2022 / **Date Received:** 20 May 2022
Kabul Tarihi: 1 Ağustos 2022 / **Date Accepted:** 1 August 2022
Yayın Sezonu: Eylül 2022 / **Pub Date Season:** September 2022
Cilt: 6, **Sayı:** 1, **Sayfa:**109-126 / **Volume:** 6, **Issue:** 1, 109-126

Atıf / Citation: Karakuş, Nadir "Kahve Üzerine Bir Deneme-Bir Ticari Meta Olarak Kahvenin Dolaşımı-[An Essay On Coffee-Circulation of Coffee as a Commercial Commodity-]". *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of Divinity Faculty of Kastamonu University* 6/1 (Eylül/September 2022), 109-126.

İntihal: Bu makale özel bir yazılımla (Turnitin) taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned special software (Turnitin). No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/kuifd>
mailto: ilafdergi@kastamonu.edu.tr

Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kastamonu/Türkiye
Kastamonu University Faculty of Divinity, Kastamonu/Turkey
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

XVI. yüzyılda Ümit Burnu'nun keşfi ile varlığından haberdar olduğumuz kahve, sömürgecilik tarihinin anlaşılmasına katkı sağladığı gibi toplumların değişime uğramasının da en belirgin unsurlarından birisi olmuştur. Kelâmın tadının kahve ile bir tutulduğu edebî süreç, zamanla kahvenin lezzeti ve yapılışı ile ilgili kitaplar hâline dönüşmüş, kahvehaneler sosyal hayatın ve kültürel akışın değişmez mekânları hâline gelmiştir. Kahvenin üretim ve sevk yerleri, içenlere keyif veren bu nesnenin ticaretinden çok hâkimiyet mücadelelerinin ve devletlerarası ilişkilerin de odağına yerleşmiştir. Pek çok bölgeye yayılan kahve ve kahvehaneler, Osmanlı İmparatorluğu aracılığıyla Avrupa'nın Londra, Paris, Viyana gibi büyük şehirlerinde de ortaya çıkmış, Doğu'nun medeniyet geçişinin adresi olduğu bir kez daha görülmüştür. Zamanla bu keyifli nesnenin tüketildiği kahvehaneler yönetim aleyhine faaliyetlerin de yapıldığı mekânlar hâline dönüşünce kapatılması yoluna gidilmiştir. Osmanlı âlimlerinin ilk zamanlar kahveyi yasaklarken daha sonra bu yasağı kaldırmaları; hatta bazı yararları olduğuna hükmetmeleri de sosyal değişimle ve bu ürünün daha yakından tanınması ile mümkün olmuştur. Bu siyasi ve sosyal süreç aynı zamanda kültürel ve sanatsal boyutu da gözler önüne sermiş, bu konudaki sanat ürünleri ve bazı terimler, toplumlarla birlikte objelerin de değiştiğini bir kez daha ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Kahve, Ticaret, Yasak, Sömürü.

An Essay On Coffee-Circulation of Coffee as a Commercial Commodity-

Abstract

Coffee, which we became aware of with the discovery of the Cape of Good Hope in the 16th century, contributed to the understanding of the history of colonialism and became one of the most prominent elements of the change of societies. The literary process, in which the taste of conversation is associated with coffee, has turned into books about the taste and making of coffee over time, and coffee houses have become the unchanging places of social life and cultural flow. The production and delivery places of coffee have become the center of struggles for domination and interstate relations rather than the trade of the object that gives pleasure to those who drink it. Coffee and coffeehouses, which spread to many regions, started to be seen in the big cities of Europe such as London, Paris and Vienna through the Ottoman Empire, and it was seen once again that the East was the address of the civilization transition. Over time, when the coffeehouses where this pleasant object was consumed turned into harmful places where activities against the administration were carried out, they were decided to be closed down. Ottoman scholars banned coffee at first, but later abolished it; even their judgment that it has some benefits has been possible with social change and better recognition of this product. This political and social process has also revealed the cultural and artistic dimension, and once again the art products and some terms on this subject have revealed that objects change with societies.

Keywords: History of Islam, Coffee, Commerce, Prohibition, Colonialism.

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca buğday ve tuz gibi temel maddelerin ticaretinin yapıldığını, kullanıldığını ve ikram edildiğini biliyoruz. Ancak kahve gibi bazı ürünlerle kadim Mısır, Suriye, Filistin ve Hicaz bölgelerinde çok sonraları XVI. asır itibarıyla tanışmışlardı. Ortaçağ ticaret tarihinin adeta röntgenini çekmeye çalışan William Heyd gibi araştırmacıların eserlerinde kahve ile ilgili tek kelimenin geçmemesini¹ de buna bağlamak gerekir. Buna rağmen önce Sicilya ve Endülüs kanalı ile² daha sonra da Haçlı seferleri vasıtası ile Avrupalıların şeker,³ zeytinyağı ve turunçgiller⁴ gibi bazı gıdaları Suriye'den öğrendiklerini biliyoruz. Bu kültürel ve iktisadi kazanımlar daha sonra Ümit Burnu'nun keşfedilmesi ile başka ürünlerle bu yelpazeye dâhil olacak ve mutfaklarımızın vazgeçilmezi olan patates ve domatesin yanında⁵ kahve de lüks mekânlarda yerini almaya başlayacaktır.

Bu nedenlerden dolayı da Ortaçağ'ın en işlek limanlarına sahip Mısır ve Suriye'den ihraç edilen mallar arasında kahvenin olmaması hiç de sıra dışı bir olay değildir. Anladığımız kadarıyla kahve bu dönemde ticari bir emtia olarak henüz bilinmiyordu. Bundan dolayı da kahve ticareti ancak daha sonraki asırlarda gerçekleşecekti.⁶ İspanyol sömürgeciler, XVI. asırda karşılaştıkları ve daha önce hiç görmedikleri domatesi, biraz da kırmızı renginden dolayı endişe ile izleyip zehirli olduğundan şüphelenmiş, ancak daha sonra iştahla yiyip kendi ülkelerine fidelerini götürmüşlerdi.⁷ Bu endişe ve beğeni kahvenin yolculuğunda da fazlasıyla görülecektir.

Aşağı yukarı aynı dönemlerde Mısır, Halep, Şam ve İstanbul'a gelen kahve çekirdeği oldukça beğenilecek ve buradan da Avrupa'ya tanıtılacaktır. Kültürler arası etkileşimin en canlı örneklerinden biri olan kahveye İslam toplumundan tepkiler verilecek; diğer yandan

-
- ¹ Bk. William Heyd, *Histoire Du Commerce Du Levant Au Moyen-Age* (Paris: Nabu Press, 2014), 15-739.
- ² Martino Mario Moreno, "Sicilya'da Müslümanlar", çev. A. Bakır-Aydın Çelik, *Ortaçağ Tarihi Metinlerine Dair Çeviriler*, (Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2008), 677, 710; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ fî Sinaâti'l-İnşâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 5/211; Herbert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, çev. M. Ali Kılıçbay-Osman Aydoğmuş (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2005), 79; Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2009), 171.
- ³ Fulcherius Carnotensis, *Fulcher of Chartres, A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, çev. F. Rita Ryan (Knoxville: University of Tennessee Press, 1969), 131; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: TTK Basımevi, 1986), 1/234.
- ⁴ Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, çev. Ekin Duru (İstanbul: Say Yayınları, 2014), 135.
- ⁵ David Gentilcore, *Pomodoro! A History of the Tomato in Italy* (New York: Columbia University Press, 2010), 11-16; Massimo Montanari, *Food is Culture* (New York: Columbia University Press, 2006), 41 vd.
- ⁶ Bk. L. Meignen, "Esquisse Sur le Commerce Français du Cafe Dans le Levant au XVIII Siecle", *Dossiers Sur le Commerce Français en Mediterranee Orientale au XVIII Siecle* (Paris: Presses Universitaires de France, 1976), 103-150.
- ⁷ Jeffrey M. Pilcher, "Cultural Histories of Food", *The Oxford Handbook of Food History*, ed. J. M. Pilcher (Oxford: Oxford University Press, 2012), 41-60; J. De Pablo- JC. Perez Mesa, "The Competitiveness of Spanish tomato export in the European Union", *Span J. Agric Res* 2 (2004), 167-180.

ticaretinden büyük paralar kazanan müteşebbisler de ortaya çıkacaktır. Kahve ve bunların tüketildiği kahvehaneler üzerinden özellikle XVI. yüzyılın düşünce tarihi ve sosyal hayatının ele alınacağı bu makalemizde bu konuda yazılıp çizilenlerden toplumda gördükleri farklı karşılıklara varıncaya kadar ağırlıklı olarak Osmanlı ve kısmen de İslam coğrafyası ele alınmaya çalışılacaktır. Muhalefet ve yasaklama olaylarını ise tüm Osmanlı devleti üzerinden değil iki farklı şeyhülislam üzerinden yaparak işin fikhî boyutu da ön plana çıkarılacaktır. Makalemizde, Kadızadeliler ile Sivasîler arasındaki kahve üzerinden de yapılan tartışmalara ise ayrı bir araştırma konusu teşkil edeceği için yer verilmeyecektir.

1. Kahve Konusunda Yazılanlar

IX. asırdan başlayarak her konuda eserler kaleme alarak medeniyetimizi aydınlatan âlimlerden hiçbirisi o dönemlerde bilinmeyen ve tanınmayan kahve ile ilgili tek bir cümle sarf etmemişlerdi. Bu sebeple, dolaylı olarak da olsa kahve ile ilgili telif edilen eserlere XV. yüzyıl itibarıyla rastlıyoruz. İlk kez Memlûk divan kâtibi İbn Hicce (ö. 1434), kaleme aldığı resmî ve özel mektuplardan oluşan eserine “*Kahvetü'l-İnşâ*” ismini vermişti. Kahve Yemen’den gelmesine rağmen burada da ilk kez İbn Hicce’nin yaşadığı yıllarda XV. yüzyıl başlarında tanınmaya başlanmıştı.⁸ Memlûk sultanı el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî’nin (1412-1421) sır kâtipliğini de yapan Hamalı Memlûk edibi İbn Hicce,⁹ bu eserinde kahveden bahsetmez ve daha çok kâtipken kaleme aldığı edebî ve siyasi mektuplara yer vererek, bunların belâğîliğini kahvenin hoş tadına benzetir.¹⁰ Buna rağmen eser isminde kahveye yer vermesi, bu dönemde İskenderiye ve Mısır’ın Dimyat, Reşîd, Tinnîs gibi diğer limanlarına kahvenin gelmeye başladığını gösterir. İbn Hicce ve eserini çağdaşı olan Halep tarihçisi, hadis hâfızı ve âlim Sıbt İbnü'l-Acemî’nin de methettiğini bu vesile ile zikrederim.¹¹

Kahve konusunda eser veren bir başka müellif ise fakih Abdülkâdir el-Cezîrî’dir (ö. 976/1568’den sonra) el-Cezîrî, “*Umdetü’s-Safve fi Hilli'l-Kahve*” adlı eserinde kahveyle ilgili olarak çıkan ilk tartışmalar ve fikhî yaklaşımlar hakkında geniş bilgi verdiği gibi aynı dönemde yaşayan fakihler de fıkıh kitaplarında bu görüşleri özet hâlinde nakletmişlerdir.¹²

Konuya Batılı seyyahlar da ilgisiz kalmayarak bu konuda kalem oynatmışlardır. İtalyan araştırmacı, edip ve seyyah Pietro Della Valle (ö. 1652), 1614 yılında, çoktandır can attığı Kudüs yolculuğu için İstanbul’a uğramış ve bu arada karşılaştığı olayları yazdığı mektupla İtalya’daki arkadaşı Mario Schipano’ya anlatmıştır. Della Valle, hatıratında

⁸ İdris Bostan, “Kahve”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 14/202-205; C. Brockelmann, “İbn Hicce”, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 5/754.

⁹ Bk. İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâü'l-Ğumr bi Ebnâi'l-Umr*, thk. Dr. Hasan Habeşî (Kahire: y. y., 1998), 515-518.

¹⁰ Ömer Mûsâ Bâşâ, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî: el-Asrû'l-Memlûkî* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1991), 582-597.

¹¹ Sıbt İbnü'l-Acemî, *Künûzü'z-Zeheb fi Târîhi Haleb* (Halep: Dâru'l-Kalem, 1417), 1/499; 2/111, 259.

¹² Muhammed b. Abdurrahman el-Mâlikî er-Ruaynî, *Mevâhibü'l-Celîl li Şerhi Muhtasarı Halîl* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1978), 1/90-91.

İstanbul'da Türklerin kahve içmeye olan ilgilerini de dile getirmiştir. Onun bu anlatımlarının daha sonra İtalya'da kahve içme alışkanlığının gelişmesinde büyük katkısı olmuştur. Ancak Romalı Della Valle, bir kültür elçisi değil, iyi bir casus idi. Kudüs ziyaretinin ardından uğradığı İran'daki Şiî Safevîleri, Osmanlı devletine karşı bir sefere ikna etmeye çalışmış, ancak bunda başarılı olamamıştı.¹³

Şamlı âlim, ilim ve fikir adamı, müfessir Cemâleddin el-Kasımî'nin (öl. 1914), *"eş-Şây ve'l-Kahve ve'd-Duhân"* adlı 56 sayfadan oluşan müstakil çalışması da bu vesile ile anılmalıdır. Eserinin kahveye ayırdığı kısmında, bu keyif verici nesnenin çekirdeği ve menşeinden bahsederek, otuz kadar çeşidi bulunduğunu, sıcak iklimlerde yetiştiğini ve ana vatanının Habeş yöresi olduğunu anlatır.¹⁴

Son örneklerimiz ise modern çağa ait Doğu ve Batı'da kaleme alınan çalışmalardan oluşur. Nobel edebiyat ödülü sahibi Mısırlı edip Necip Mahfuz, *"boş kahve"* anlamına gelen *"el-Kahvetü'l-Hâliye"* ve *"Meydan ve Kahvehane"* ismi ile dilimize çevrilen *"el-Meydân ve'l-Makha"* adlı eserleri kaleme almıştır.¹⁵ Sosyolojik çalışmaları ile tanınan R. S. Hattox, İslam toplumlarının kahveye mi yoksa kahvehanelerdeki muhalif faaliyetlere mi karşı çıktıklarına dair bir eser kaleme alarak bu kervana katıldı.¹⁶ Ayrıca son olarak Batılıların, Osmanlı lalesi yanında kahvesine de dikkat çektiklerini ve bu konuda kitaplar yazdıklarını ilave edelim.¹⁷

2. Kahve Üretim ve Sevk Yerleri

Bu başlığın ana adresleri, Habeş ülkesi ve "kahve Yemen'den gelir" sözünün muhatabı olan topraklardır. Güneybatı Habeşistan'da XVI. yüzyılda daha çok ön plana çıkan Cimmâ bölgesi, bu yörenin en güzel kahvesinin bolca üretildiği bir yer olarak karşımıza çıkar.¹⁸

Arabistan Yarımadası'nın batısındaki Serât ise bizzat kahve istihsalinin yapıldığı bir yerdi. Suni taraçalara ekilerek sulanan tarlalarda kahve de ekiliyor, bölgenin mümbit özelliği Alpler ile boy ölçüşecek konumda görülüyordu.¹⁹ Yemen'in en iyi kahvesi ise denizden 200-300 metreden daha fazla bir rakımda yer alan Vadi Sece ve Vadi Şamayân bölgelerinde yetiştiriliyordu.²⁰

¹³ Bk. E. Rossi, "Importansa dell'inedita grammatica turca di Pietro Della Valle", *Atti del XIX. Congresso Internazionale degli Orientalisti* (Roma: y. y., 1938), 202-209.

¹⁴ Cemâleddin el-Kasımî, *eş-Şây ve'l-Kahve ve'd-Duhân* (Beyrut: y. y., 1320), 25 vd.

¹⁵ Necip Mahfuz, *Kuştimur Kahvehanesi*, çev. Utku Umut Bulsun (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2019); Musa Yıldız, *Necip Mahfuz'un Sembolik Romanları* (İstanbul: Akdem Yayınları, 2020).

¹⁶ R. S. Hattox, *Kahve ve Kahvehaneler*, çev. Nurettin el-Hüseynî (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998).

¹⁷ Dana Sajdi, *Ottoman Tulips, Ottoman Coffee* (London: St. Martin's Press, 2007).

¹⁸ Mehmet Aykaç, "Cimmâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/3-4.

¹⁹ Adolf Grohmann, "Serât", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 9/508.

²⁰ Adolf Grohmann, "Süde", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 9/782.

XVII. yüzyılda Endonezya takımadalarına gittikçe yerleşen Hollandalılar da, pek çok değerli madde yanında Cava kahvesini²¹ de Avrupa'ya taşıyarak kurdukları Doğu Hindistan Şirketi'ne pek çok kâr sağlamayı başarmışlardı.²²

Kahvenin sevk yerleri arasında, baharat ticaretinin Ortaçağ'da ana adresi olan İskenderiye'yi görüyoruz. 1498'de Ümit burnunun keşfedilmesi nedeniyle eski canlılığını kaybeden İskenderiye Limanı, 1680 yılında kahve ve diğer maddelere ait ticaretin gelişmesi ile yeniden canlanmaya başlayacaktı.²³

Öte yandan kahvenin Avrupa ve Ortadoğu'ya hatta XVII. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı ülkesine aktarıldığı ana limanlar, Yemen'de bulunuyordu. XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde kahve ticaretinin Yemen'deki merkezi Kızıldeniz'in girişine yakınlığı dolayısı ile güneydeki Muha limanıydı. Kızıldeniz ağzında yer alan Bâbülmendep Boğazı'nın girişindeki bu liman şehri, kahve ihracının en önemli merkezlerinden birisi idi. Bu önemli liman şehri, kahve ticareti sayesinde Kızıldeniz limanları arasında hızla gelişmiş ve XVII. yüzyıl sonlarına doğru Hollanda, İngiltere, Fransa gibi Avrupa devletlerinin ilgisini çekmeye başlamıştı.²⁴ Ancak daha sonra Avrupalı korsan gemilerinin Babülmendep'in yakınlarından geçen ticaret gemilerine saldırması ile içeride daha güvenli görülen Hudeyde Limanı kahve ticaretinin yeniden canlanmasını sağlamıştı.²⁵

Güney Arabistan'ın Hudeyde Limanı, kahve ticaretinin önemli duraklarından birisi olduğu kadar aynı zamanda tarihe ışık tutacak ayrıntılarla doludur. Yemen'in Kızıldeniz sahilindeki bu işlek limanı, kahve ihracatı ile oldukça önemli bir konumda iken, XX. yüzyıl başlarından itibaren Brezilya'dan gelen kahve miktarının artması ve dünya piyasasına hâkim olması yüzünden gerilemeye başlamıştı. Ancak XVI. yüzyıl başlarında Portekizlilerin de ilgi alanına giren bu liman şehri,²⁶ Aden emirinin daveti ile Memlükler tarafından kısa süre kontrol altında tutulacak, 1571'den sonra Osmanlı hâkimiyetinde kalacak,²⁷ 1633'e doğru ise Zeydîlerin (1538-1918) kontrolüne geçecekti. Genellikle Yemen'deki San'a imamlarının kontrolünde kalan Hudeyde, 1849'da Sultan Abdülmecid'in (1839-1961) özel girişimleri ile yeniden Osmanlı kontrolüne girmişti. 1911'de İtalyanların ticari faaliyette bulunmakla yetindikleri Hudeyde, hemen akabinde İngilizlerin eline geçmiş; 1912'de

²¹ A. W. Nieuwenhuis, "Cava", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 3/27.

²² İsmail Hakkı Göksoy, "Hollanda Doğu Hindistan Şirketi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/232-234.

²³ Rhuvon Guest, "İskenderiye", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 5/1088.

²⁴ C. G. Brouwer, *Al-Mukha: Profile of a Yemeni Seaport as Sketched by Servants of the Dutch East India Company (VOC), 1614-1640* (Amsterdam: D'Fluyte Rarob, 1997), 45-47, 148-167.

²⁵ J. Baldry, "The Early History of the Yemeni Port of al-Hudaydah", *Arabian Studies*, 7, (1985), 37-41.

²⁶ İbn İyâs, *Bedâiü'z-Zühûr fî Vekâiü'd-Duhûr*, thk. Muhammed Mustafa (Beyrut: y. y., 1975), 4/82-85; Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. M. Ali Kılıçbay, (İstanbul: Eren Yayınları, 1989), 1/315.

²⁷ Halil İncalcık, "The Ottoman State: Economy and Society 1300-1600", *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, ed. Halil İncalcık vd (New York: Cambridge University Press, 1994), (1-409) 320-321; Donald Quataert, *Ottoman Empire* (New York: Cambridge University Press, 2005), 51.

onların bölgeden ayrılmaları ile 1918-1935 yılları arasında Zeydî İmam Yahya Hamîdüddin'in²⁸ daha sonra ise Suud ailesinin kontrolünde kalmıştır.²⁹

Yemen Limanları (Kaynak: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)

Kahve'nin sevk edildiği Kızıldeniz kıyısındaki Cizân Limanı ise XIX. yüzyıl başlarında önemli olaylara sahne olmuştur. İngilizlerin destekledikleri Vahhâbî denizcileri, 1809'da Cizân Limanı'na girerek buradaki depolardaki kıymetli kahveleri ele geçirmişlerdi. İtalyanların destekledikleri İdrisîler ve Osmanlıların destekledikleri Zeydîler bu mücadeleden yenik çıkınca da 1810 yılında Ricâlû Elma' kabilesine mensup Vahhâbîler, İngilizlerin de desteği ile burayı tamamen kendi kontrolleri altına almışlardı.³⁰

Bu süreçte Osmanlı tüccarları da kahve alımı için Yemen limanlarına gelmeye devam ediyorlardı. Fakat bölgede Osmanlı'nın hâkimiyetinden daha çok Mekke şeriflerinin ve Yemen Zeydî imamlarının etkisi hissediliyordu. Mekke şerifleri kahve ticareti için Yemen imamlarıyla irtibat halinde oldukları gibi Fransa'nın 1798'de Mısır'ı işgali sırasında Mekke şerifi, asker toplamak amacıyla İstanbul'dan kendisine gönderilen mektupların suretini imama yollayarak idari bakımdan da aradaki bağı sürdürmekte ve Osmanlı'dan çok bölgedeki aktörlere yakın durmaktaydı.³¹

3. Yayıldığı Bölgeler

Coğrafi keşifler baharatın sevk yollarını Kızıldeniz ve Memlûklere ait Akdeniz limanlarından Lizbon gibi Avrupa limanlarına kaydırmış; baharatın Avrupa'daki fiyatları da

²⁸ Abdul Ali, "The Zaydis of Yemen-An Account of Their Rule and Achievements", *Hamdard Islamicus*, 22/1 (1999), 17-26.

²⁹ Besim Darkot, "Hudeyde", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 5/580.

³⁰ Mustafa L. Bilge, "Cizân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/35-36.

³¹ Lutfullah b. Ahmed Cehhâf, *Nusûs Yemeniyye ani'l-Hamleti'l-Fransiyye alâ Mısır*, nşr. Seyyid Mustafa Sâlim (San'a: y. y., 1989), 106-133.

ucuzlamaya başlamıştı.³² Bu süreçte daha geç de olsa kahve de hem Doğu hem de Batı toplumlarına girmeye, hayatın vazgeçilmezlerinden olmaya başlamıştı. Amerika'daki Brezilya, Meksika, Guatemala ve Uganda gibi ülkeleri saymazsak, Hint Okyanusu kanalıyla Yemen limanlarına gelen kahve, Hindistan, Habeşistan (Etiyopya), Endonezya ve Vietnam gibi Asya ülkelerinde yetişiyordu. Kızıldeniz tariki ile gelen kahve ise yol ve güzergâhları düşünülürken Hindistan ve Habeşistan'dan gelmiş olmalıdır.³³

Kahve'nin Yemen ve Kızıldeniz'deki Cidde, Şuaybe ve Akabe gibi limanları saymazsak Mısır'a ulaştığı kesin tarihin 1550 olduğunu görürüz. Mısır, kahve ağacı ile bu sırada tanışmasına rağmen kahvenin kendisi XV. yüzyıl ortalarında Doğu'ya ulaşmış, hatta bazı Afrika kabileleri, kavrulmuş mısır tanelerini çiğneyerek ondan farklı bir lezzet almışlardı.³⁴ Kahve, 1550'den sonra ise Mısır ve Suriye'de içecek olarak tüketilmeye başlanmıştı.³⁵

Kahve'nin İstanbul'a daha sonra girdiğini bilmemize rağmen 1543 yılında Anadolu'da tüketildiği söylenir. Diğer yandan Osmanlı'nın Antalya gibi güney şehirleri kahve ile tanışmış ve bir süredir bu ürünü tüketmeye başlamışlardı.³⁶ İstanbul'a ise kahve 1554 veya 1555 yılında Kanunî Sultan Süleyman zamanında (1520-1566) gelmişti. Kahvenin İstanbul'a ulaşmasına ise Osmanlı'nın San'a fatihi ve Habeşistan beylerbeyi olan Özdemiş Paşa'nın vesile olduğu rivayet edilir.³⁷

Avrupa'ya ulaşması daha sonra olmuş, ilk kez 1580'lerde İtalyan tüccarlar ülkelerine getirirler de İngiltere ve Fransa'nın kahve ile tanışması daha geç dönemlerde olmuştu. İtalya'dan neredeyse yaklaşık bir asır sonra kahve, I. Charles döneminde (1625-1649) 1640'da İngiltere'ye girmeye başlamıştı. Fransa ise önce denizci ve tüccar şehir devleti Marsilya kanalıyla 1646'da kahve ile tanışmış, 1670 yılı itibarıyla da henüz yeni yapılmış olan Versailles Sarayı'nda tadılmıştı.³⁸ Öte yandan kahvenin Avrupa'ya Babıali'nin tuğrasını ve sancağını izleyerek ulaştığına dair kayıtlar,³⁹ Osmanlı'nın Batı'ya doğru

³² İnalçık, "The Ottoman State: Economy and Society 1300-1600", 319-321; W. Fischel, "The Spice Trade in Mamluk Egypt: A Contribution to the Economic History of Medieval Islam", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 6 (1958), 157-174; B. Lewicka, "Flavorings in Context: Spices and Herbs in Medieval Near East", *Rocznik Orientalistyczny*, 64/1 (2001), 140-149.

³³ Etiyopya'nın 1989'da ürettiği kahvenin toplamının 200.000 ton olduğu söylenir. Bk. S. Turner, "Ethiopia. Economy", *Africa South of the Sahara 1988* (1987), 441-446.

³⁴ T. Standage, *Altı Bardakta Dünya Tarihi*, çev. A. Fehmi (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2016), 137.

³⁵ Braudel, *Akdeniz*, 2/76.

³⁶ Hüseyin Gazi Yurdaydın, *İslâm Tarihi Dersleri* (Ankara: AÜİF Yayınları, 1982), 119.

³⁷ K. Ulusoy, "Türk Toplum Hayatında Yaşatılan Kahve ve Kahvehane Kültürü", *Milli Folklor*, 23 (89) (2011), 159-169.

³⁸ Josef Kulischer, *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit* (Munich: R. Oldenbourg, 1928-1929), 2/26-27; Braudel, *Akdeniz*, 2/76. Geniş bilgi için bk. William H. Ukers, *All About Coffee* (New York: The Tea and Coffee Trade Journal Company, 1922).

³⁹ Ulla Heise, *Kahve ve Kahvehane*, çev. M. Tüzel (Ankara: Dost Kitabevi, 2001), 21.

yayılmamasının, medeniyetlerin buluşmasına da aracılık ettiğinin anlaşılması açısından oldukça önemlidir.

Kahvenin Yemen'den hac yolculukları vasıtası ile Hindistan'ın kuzeyindeki dağlık bölgelere kadar yayıldığını görüyoruz. XVII. yüzyılda yaptığı bir hac yolculuğundan dönen Baba Budan isimli Müslüman derviş, kendi ismi ile anılan Budan bölgesine kahve ziraatını sokmuştu. Kabrinin Müslümanlar yanında Hindûlar tarafından da ziyaret edilmesinin⁴⁰ nedenini biraz da burada aramak gerekir.

Bu bilgileri tamamlayan açıklamaları da M. Hodgson yapar. Ona göre kahve, XV. yüzyılda Hint Okyanusu kıyılarından, muhtemelen de Güney Çin Denizi'ndeki Vietnam'dan getirilmişti. Kahve'nin lezzetini ve kaynatma metodunu yaygın hale getiren kimsenin Yemenli bir sufi olması ise yukarıdaki bilgileri tamamlar.⁴¹

4. Yasaklamalar, Önlemler

Kahvenin İslam dünyasına girerek tüketimde alışkanlık hâline gelmesi ile birlikte, keyif verici özelliğinden dolayı ilk tepkiler ve protestolar da gelmeye başlamıştı. 1556'da İslâm âleminin kalbinin attığı Mekke'de kahve kullanımı artmış ve özellikle de sufiler arasında revaç bulmuş, ancak şehirdeki Osmanlı idaresi kahve kullanımını yasaklamıştı.⁴²

II. Selim'in iktidar zamanında (1566-1574) 1569 yılında meydana gelen büyük deprem, toplumda yeni düzenlemelerin yapılmasına neden olmuştu. Kanunî'nin vefatından sonra içki yasağı kaldırıldığı gibi kahvehanelerde de hoş olmayan durumlar yaşanmıştı. Bu depremden sonra ise Galata'daki meyhaneler ve kahvehanelerin kapatılması kararlaştırılmıştı. Fakat bir müddet sonra bunlar unutulup kahvehaneler yeniden açılmış; hatta 1609'da İstanbul'a gelen İngilizlerin beraberlerinde getirdikleri tütün de toplum hayatına girmeye başlamıştı. 1633 yılında Cibali'de çıkan büyük yangından sonra da IV. Murad (1623-1640), dedikodu ve fitne ocaklarının adresi haline gelen kahvehaneleri kapatırma gereği hissetmişti. Ayrıca aynı anda tütün içme yasağı da konularak, içenlerin idam olunacağı ilan edilmişti.⁴³

Bu yasaklamalara rağmen XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı sarayında da kahve odaları kendisini göstermişti. Biz böyle bir odanın varlığına dair bilgiye 30 Eylül 1715'te bir Ramazan Bayramı gecesi Topkapı Sarayı'nın Şehsuvar Kadın kahve odasında ortaya çıkan bir yangın sebebi ile ulaşıyoruz. Bu yangından bu odadan başka padişahın dairesi, Sultan Murad Kasrı'nda yer alan daire ve kilere varıncaya kadar olan yerler de etkilenmişti.⁴⁴

⁴⁰ "Budun", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 2/747.

⁴¹ Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, 2/622-623.

⁴² Braudel, *Akdeniz*, 2/76.

⁴³ Nâimâ, *Tarih-i Na'ima*, çev. Mehmet İpşirli (Ankara: TTK Yayınları, 2009), 3/160 vd.; Midhat Sertoğlu, "İstanbul", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 5/1214/3, 5, 8.

⁴⁴ Midhat Sertoğlu, "İstanbul", 5/1214/19.

Kahveye narh konulması ise bu konunun en sıra dışı taraflarından birisidir. 1829'dan itibaren Padişah II. Mahmud döneminde (1808-1839) başlayan ıslahat çalışmaları devleti iktisadi bir darboğaza itmişti. Bu dönemde ekmeğe dahi narh konulurken, bundan toplumsal hayatın vazgeçilmezleri arasına giren kahve de nasibini almıştı. Bu yılın Temmuz ayında, İstanbul halkı, kahveyi çekirdek olarak alıp evde çekmekten menedilirken, herkes kahve öğütülen bir yer olan tahmishânedeki çekilmiş kahveyi alarak bir çeşit ticaret vergisi olan ihtisap yükümlülüğüne katkıda bulunmaya mecbur bırakılmıştı.⁴⁵

5. Lehte ve Aleyhte Bulunanlar

Kahve'nin Osmanlı toplumuna girmesinden sonra lehte ve aleyhte bulunan kimseler olmuştu. Biz bu hacmi kısıtlı çalışmamızda konuyu XVI. yüzyılda yaşayan iki şeyhülislam üzerinden ortaya koymaya çalışacağız. Aleyhte bulunan şeyhülislam, Osmanlı'nın en kudretli âlimlerinden olan hukukçu ve müfessir Ebu's-Suud Efendi'dir (öl. 1574).⁴⁶ Kahve'nin XVI. yüzyılın ilk yarısından sonra İstanbul'a gelmesi ile bazı tepki gösterenler de olmuş, bunlar arasında Şeyhülislam Ebu's-Suud da yer almıştı. Kahve çekirdeğinin iyice kavrulması, keyif vermesi gibi nedenlerden dolayı Ebu's-Suud Efendi, Galata'ya kahve getiren gemilerdeki kahve çuvallarını deldirmiş; içindeki kahveleri de denize döktürmüştü.⁴⁷

Onun kahve konusunda verdiği fetvaların geneline bakacak olursak, bu konuda hiç de müsamahakâr olmadığını görürüz. Ebu's-Suud Efendi, kahveyi keyif verici bir nesne olarak tıpkı şarap içer gibi bir hazla, kahvehane gibi mekânlarda tüketenlerin imanlarını ve nikâhlarını yenilemeleri gerektiğine hükmetmiştir. Bir başka fetvasında da kahvenin telehhi⁴⁸ maksadı gütmekten, tıbbi faydaları dolayısıyla içmeyi helal kabul etmenin ihtiyaten tecdîd-i imân gerektirdiğine yer vererek fetvasını birazcık da olsa esnetmiştir.⁴⁹ Bir başka fetvasında da şifa bulunması kesin olarak bilinen hususlarda kahvenin ilaç olarak içilmesinin mübahlığına karar vermiştir.⁵⁰ Arapça olarak verdiği bir başka fetvada ise Haremeyn-i Şerîfeyn'de⁵¹ içilen kahvenin mübah olmadığını, bunun cevazına fetva verenlerin ise fücür ehli olduklarını belirtmiş, Allah'tan sakınan bir kimsenin böyle bir müsaadeyi veremeyeceğini bildirmiştir.⁵²

⁴⁵ Lütfi, *Târih*, çev. Ahmet Hezarfen (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), 2/171; Midhat Sertoğlu, "İstanbul", 5/1214/30.

⁴⁶ İsmail Hâmî Dânişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 1971), 2/299-300.

⁴⁷ Yurdaydın, *İslâm Tarihi Dersleri*, 119; Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Tarihinde Yasaklar* (İstanbul: Saka Matbaası, 1950), 11-16.

⁴⁸ Oyun ve eğlence ile vakit geçirme anlamına gelen Osmanlıca bir kelimedir.

⁴⁹ Pehlul Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 129, 131.

⁵⁰ Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları*, 388.

⁵¹ Bu kavramla Mekke ve Medine kastedilmektedir.

⁵² Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları*, 382.

Ebu's-Suud Efendi'nin kahve ile ilgili fetvaları arasında fasıklarla birlikte kahve içmek de yer almış ve bu davranış mekruh olarak değerlendirilmiştir. Ona göre kahvehanelerde toplanan hevâ ehlinin kahve içip lüzumsuz faaliyette bulunmaları tövbe ve istiğfar gerektiren davranışlardır. Diğer yandan eğlence amaçlı ve haz almak maksadıyla kahve içilmesi de Hak Teâlâ hazretlerinin, bilcümle melâikenin ve ehl-i İslam'ın lanetine mazhar olacak davranışlar arasındadır. Ebu's-Suud Efendi, kahvenin mübahlığına hükmedenleri ise iman ve vicdanlarına havale etmiştir.⁵³

Kahvenin lehinde görüş bildiren şeyhülislam ise Ebu's-Suud Efendi'den yaklaşık yirmi beş yıl sonra vefat eden Bostanzâde Mehmet Efendi'dir (öl. 1594). Şam, Bursa, Edirne ve Kahire'de kadılık yapan Bostanzâde, Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde de bulunmuştur. Daha sonra da III. Mehmed döneminde (1595-1603), ilki 1589-1592 yılları arasında ve diğeri 1593-1598 yılları arasında olmak üzere iki kez şeyhülislamlık makamına gelen Bostanzâde Mehmed Efendi,⁵⁴ kahve konusunda manzum bir fetva ile de adından bahsettirmiştir.

Bu fetvanın bilinen bir suretinin bugün Londra'da British Museum'da olduğu söylenir. Bu fetvada kahve içmek haram olmadığı gibi onun bazı faydalarına da işaret edilip içilmesi dahi tavsiye edilmiştir. Şeyhülislam Bostanzâde Mehmed Efendi, kahvenin faydaları üzerinde durduktan sonra kendi üslubu ile fetvasını şu şekilde nazma dökmüştür:

“Evvelâ balgamı izâle eder

Eridüp mahv ider komaz aslâ

Gaseyânile kay'a mâni'dür

Nef'i var ağza dahi dir hükemâ”⁵⁵

Birbirinden oldukça farklı bu fetvalar, zaman geçtikçe kahvenin zannedildiği gibi zararları olmadığına karar verilmesi ve yasaklanma nedenleri olan gerekçelerin de tahmin edildiği gibi olmadığına hükmedilmesi ile yumuşamaya başlamıştır. Nitekim yukarıdaki aşırı ifadelere rağmen Ebu's-Suud Efendi'nin daha sonra kahve içmenin caiz olduğuna dair fetva yayınladığı da zikredilir.⁵⁶ Diğer yandan iktisadi nedenlerin de aleyhteki bu ilk fetvaların değişmesine neden olduğunu, kahve tüccarlarının uygulamaya karşı çıkmaları

⁵³ Ertuğrul Düzdağ, *Ebussuûd Efendi Fetvâları Işığında 16. Asır Türk Hayatı* (İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları, 1983), 148-149.

⁵⁴ Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı* (Ankara: TTK Yayınları, 2014), 47, 178, 192, 195, 196.

⁵⁵ Yurdaydın, *İslâm Tarihi Dersleri*, 119-120. Bugünün Türkçesi ile şöyle ifade edebiliriz: “Kahve, balgamı eritip giderir, bir şey bırakmaz. Kusmaya engel olur ve tabipler ağza da faydası olduğunu belirtirler.”

⁵⁶ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri* (İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990-93), 4/39-40.

yanında, faydalarından dolayı kahvenin daha iyi tanıtılması amacıyla devlet erkânı ve âlimlere yönelik bazı tanıtım çalışmaları yaptıklarını da göz ardı etmemek gerekir.

6. Kahvehaneler, Kahveciler ve Literatür

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden de yola çıkarak kahvehanelerin ilk örneklerine XVI. yüzyılın başlarında Mekke, Kahire ve Şam'da rastlandığını, aynı yüzyılın ortalarında İstanbul'da da görülmeye başladığını söyleyebiliriz. XVI. yüzyıl Osmanlı coğrafyasını en güzel anlatan müelliflerden Gelibolulu Mustafa Âlî (öl. 1600), Arap coğrafyasında uzun zamandır bilinen kahvehanelerin İstanbul'da 1553 yılı itibarıyla ortaya çıktığını belirtir.⁵⁷

Bu tarihte İstanbul'a gelen kahve, Halep ve Şam tariki ile Osmanlı payitahtına ulaşmış ve ardından da Tahtakale'de ilk kahvehaneler açılmıştı.⁵⁸ Bu keyif verici maddeyi İstanbul'a getiren iki kafadar; Şamlı Şems ve Halepli Hakîm (Hakem) Tahtakale'deki bu kahvehaneyi açan kimseler olmuştu. Onların açtıkları bu işletmeden büyük bir servet biriktirdikleri bilgisine bakacak olursak,⁵⁹ ilk açılan kahvehane oldukça rağbet görmüştü. Tahtakale'de açılan bu kahvehaneleri daha sonra yenileri takip etmiş, Yeniçeri, Tulumbacı ve Semaî kahvehaneleri, İstanbul'un çeşitli semtlerinde boy göstermeye başlamışlardı.⁶⁰ Diğer yandan bu zengin kahvehane geleneğinin Osmanlı dünyasından Avrupa'nın Viyana, Paris, Londra gibi büyük şehirlerine taşındığını da bu vesileyle hatırlamak gerekir.⁶¹ Viyana'da ilk kahvehanenin de 1683'teki Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (öl. 1883) kumandasındaki Osmanlı ordusunun muvaffakiyetsizlikle sonuçlanan II. Viyana Muhasarası'ndan hemen önce açıldığı söylenir.⁶²

İlk önce belirli yerlerde açılan kahvehanelerin daha sonra sayılarının gittikçe artması, bu mekânların ne kadar kabul gördüğünün de delilidir. Kanunî Sultan Süleyman'ın son dönemlerinde İstanbul'da elli kahvehane bulunurken, bu sayı daha sonra hızla artmaya başlamıştır. 1792'de düzenlenen defterlere göre kahvehane sayısı 1631'e; 1821'de ise 2076'ya ulaşmıştır. İlk başlarda aşırı bir yenilik diye görülen kahvehane çok geçmeden normal sayılmış ve toplumun ekonomik, sosyal, kültürel ihtiyaçlarını karşılayan mekânlar hâline gelmeye başlamıştır.⁶³ Diğer yandan bu mekânlar gittikçe muhalefetin kaynağı ve

⁵⁷ Âlî Mustafa Efendi, *Mevâidü'n-Nefâis fî Kavâidi'l-Mecâlis*, nşr. Mehmet Şeker (Ankara: TTK Yayınları, 1997), 363.

⁵⁸ Yurdaydın, *İslâm Tarihi Dersleri*, 119; Midhat Sertoğlu, "İstanbul", 5/1214/1.

⁵⁹ Peçuyulu İbrâhim, *Târîh-i Peçevî* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1980), 1/363-364; Hattox, *Kahve ve Kahvehaneler*, 64.

⁶⁰ B. Nazır, *Dersaadet'te Ticaret* (İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2011), 304.

⁶¹ Ahmet Yaşar, "Kahvehane", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2019), Ek-2/3-5.

⁶² Yurdaydın, *İslâm Tarihi Dersleri*, 120.

⁶³ Ahmet Yaşar, "Kahvehane", Ek-2/3-5. Kahve yasakları ve kahvehanelerin kapatılması ayrı ve müstakil bir konu olmasına rağmen IV. Murad döneminde (1623-1640) topyekûn kahvehanelerin kapatıldığını, sadece Eyüp semtinde kapatılanların sayısının 120 olduğunu da bu vesile ile

pek çok günahın işlendiği yerler; biraz da abartılı bir ifadeyle “tanrısız mekânlar” olarak tasvir edilmiştir.⁶⁴

Bu dönemin kahvecileri arasında karşımıza renkli simalar da çıkar. Osmanlı tarihinde XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren adından sitayişle söz ettiren Cezayirli Gazi Hasan Paşa (öl. 1790), hayatının ilk yıllarında Cezayir’de işlettiği bir kahvehane ile bilinecekti. Yiğitlerinin şöhretini işittiği Cezayir’e gitmek üzere yola çıkan genç Hasan, yolda rampa ettikleri⁶⁵ bir ecnebi gemisini neredeyse tek başına ele geçirip, tesadüf ettiği bir Müslüman gemisi ile Cezayir’e varmayı başarmış, buradaki dayı tarafından da övgü ile karşılanmıştı. Âdet gereği ele geçirdiği gemi kendisinin olurken, ayrıca Cezayir dayısı kendisine bir de kahvehane vermişti.⁶⁶

Cezayirli Hasan Paşa gibi kılıç ehli kişiler yanında kültür ve sanat insanlarından da kahvecilik yapanların olduğunu belirtelim. XIX. yüzyılda yaşayan Bolulu ve asıl ismi İbrahim olan Türk saz şairi Dertli (öl. 1846?), ilk akla gelen isimlerdendir. Çaresiz kalarak gittiği İstanbul’dan Anadolu Selçuklularının eski başkenti Konya’ya uğrayan Dertli, burada Hacı Âsım adlı bir kahvecinin yanında üç yıl çıraklık yapmıştı. Daha sonra Mısır’a giden saz şairimiz, orada on yıl kalmış, daha sonra Konya’da ve Mısır’da hem çalışmış hem de âşık kahvelerine devam etmişti. Bu arada tekkelerde de bulunan Dertli, bu birikimin de sayesinde Erzurumlu Emrah (öl. 1860?) ve Seyrânî’den (öl. 1866) sonra âşık edebiyatının en tanınmış temsilcilerinden birisi olmuştu.⁶⁷

Kahve literatürü ile ilgili telveden cezveye kadar pek çok eşya, alet ve nesne karşımıza çıkmasına rağmen biz, daha çok toplumda tarihsel süreç içerisinde rastlanan bazı tabirlerle konuyu noktalamak istiyoruz. Osmanlı döneminde kahveye karşı ciddi muhalefet hareketlerine rağmen sarayda ve sokaklarda, hatta tekkelerde kahve ile ilgili sosyal sınıflar da ortaya çıkmaya başlamıştı. Sarayın muteber makamlarından *kahvecibaşılıktan*, sarayın harem dairesinde hizmet eden “*kahveci usta*” adlı kalfalara kadar ayrıcalıklı bir sınıf ortaya çıkmıştı. Bu iş, kültürel öğelerin ortaya çıkmasına da vesile olmuş, kahve ocaklarında ve evlerde kahve pişirmek için su koymaya mahsus bakırdan küçük su kaplarına “*kahve ibriği*” denilmişti. Saray ve konaklarda, han, tekke gibi uğrak yerlerde kahve ocakları kurulmuş, tekkelerde kahve pişirme görevini üstlenen dervişlere de “*kahve nakibi*” denilmişti.⁶⁸

---

hatırlatalım. Bk. Ahmet Yaşar, “Osmanlı Şehir Mekânları: Kahvehane Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3/6, (2005), 237-256.

⁶⁴ Bk. Ekrem Işın, “İstanbul’un Tanrısız Tapınakları: Kahvehaneleri”, *Çağdaş Şehir*, 14 (1988), 82-85; Ekrem Işın, “More Than A Beverage: A Social History of Coffee and Coffeehouses”, *Tanede Saklı Keyif*, ed. Selahattin Özpallabıyıklar (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001), 10-43.

⁶⁵ Geminin bir yere, bir şeye ya da bir başka gemiye yavaşması ve ona saldırıda bulunmasıdır.

⁶⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, “Hasan Paşa”, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 5/319.

⁶⁷ Sadettin Nüzhet Ergun, *Bektaşî Şairleri* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1930), 53-55; Behçet Necatigil, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü* (İstanbul: Varlık Yayınları, 1983), 127-128.

⁶⁸ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 2/139.

Kahve, keyifle içilen bir lezzet olduğu kadar, siyasi olaylara, güç mücadelelerine, muhalefet hareketlerine, edebî zenginliklere konu olması açısından tarihin, edebiyatın ve sosyolojinin en temel belirleyici unsurlarından biri olmaya devam etmiş, hayatın vazgeçilmezleri arasında yerini almıştır.

Sonuç

Ümit Burnu'nun keşfi, yeni lezzetlerin ve tatların Avrupa, Osmanlı payitahtı İstanbul ve Yakın-Doğu coğrafyası ile tanışmasını da sağlamıştır. Bunlardan birisi olan kahve, keyifle içilen bir lezzet olduğu kadar, yasaklamalar ve tartışmalar ile de gündeme gelmiştir. Bir başka deyişle kahvenin tarihi, fikir hareketlerinin ve sosyal kırılmaların da sergüzeşti haline dönüşmüş, toplumların da bir nevi aynası olmuştur.

Özellikle IX. yüzyıl itibarıyla her konuda eserler kaleme alan İslâm medeniyeti, kahve ile ilgili ilk yazılı belgeleri XV. yüzyıldan itibaren vermeye başlamış, bunu da kahvenin kendisini değil de lezzetine telmihte bulunarak ortaya koymaya çalışmıştır. Kahvenin üretim ve sevk yerleri ise sömürgecilerin ve büyük güçlerin hâkimiyet mücadelesine sahne olmuş, tarihin yeniden anlaşılmasına ve sorgulanmasına basamak teşkil etmiştir. Pek çok konuda olduğu gibi Batı'nın kadim Doğu'dan aldığı şeyler kervanına kahve de katılmış; Viyana, Paris ve Londra'da açılan kahvehaneler, İstanbul tariki ile buralarda yayılmaya başlamıştır.

XVI. yüzyıl ortalarında günlük hayatlarında kahve ve kahvehane ile tanışan Osmanlı toplumu, bu yeni lezzete ve kahve içilen mekânlara oldukça rağbet etmişti. Ancak âlimlerin; özellikle de şeyhülislamların bu konudaki görüşleri ilk önceleri oldukça katı olmuş, yasaklanması istenmiş, zamanla bu konuda daha da ılımlı hareket edilerek faydalı yönleri de ön plana çıkarılmıştır. Kahvehaneler, daha sonraları bazı zararlı faaliyetlerin ve yönetim aleyhine faaliyetlerin merkezi olunca da kapatılması yoluna gidilmiştir. Bu süreç kahveye karşı değil de zararlı faaliyetlerin adresi hâline gelen kahvehanelere karşı olmuştur. Kahvenin keyif verici özelliği her zaman aynı tadı bırakmamış, yaşanan bazı tatsız olaylar kahvenin tadını da kaçırmış, tarihin akışını dahi değiştirmiştir.

Kaynakça

- "Budân". *İslâm Ansiklopedisi*. 2/747. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Abdul Ali. "The Zaydis of Yemen-An Account of Their Rule and Achievements". *Hamdard Islamicus*, 22/1 (1999), 17-26.
- Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990-93.
- Âlî Mustafa Efendi. *Mevâidü'n-Nefâis fî Kavâidi'l-Mecâlis*. nşr. Mehmet Şeker. Ankara: TTK Yayınları, 1997.
- Asbridge, Thomas. *Haçlı Seferleri*. çev. Ekin Duru. İstanbul: Say Yayınları, 2014.
- Aykaç, Mehmet. "Cimmâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/3-4. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Baldry, J. "The Early History of the Yemeni Port of al-Hudaydah". *Arabian Studies*, 7, (1985), 37-41.
- Bilge, Mustafa L. "Cîzân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/35-36. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bostan, İdris. "Kahve". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/202-205. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Braudel, Fernand. *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*. çev. M. Ali Kılıçbay. İstanbul: Eren Yayınları, 1989.
- Brockelmann, C. "İbn Hicce". *İslâm Ansiklopedisi*. 5/754. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Brouwer, C. G. *Al-Mukha: Profile of a Yemeni Seaport as Sketched by Servants of the Dutch East India Company (VOC), 1614-1640*. Amsterdam: D'Fluyte Rarob, 1997.
- Cehhâf, Lutfullah b. Ahmed. *Nusûs Yemeniyye ani'l-Hamleti'l-Fransiyye alâ Mısr*. nşr. Seyyid Mustafa Sâlim. San'a: y. y., 1989.
- Dânişmend, İsmail Hâmî. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 1971.
- Darkot, Besim. "Hudeyde". *İslâm Ansiklopedisi*. 5/580. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- De Pablo, J. - Perez Mesa, JC. "The Competitiveness of Spanish tomato export in the European Union". *Span J. Agric Res* 2 (2004), 167-180.
- Düzdağ, Ertuğrul. *Ebussuûd Efendi Fetvâları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları, 1983.
- Düzenli, Pehlul. *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Ergun, Sadettin Nüzhet. *Bektaşî Şairleri*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1930.

- Fischel, W. "The Spice Trade in Mamluk Egypt: A Contribution to the Economic History of Medieval Islam". *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 6 (1958), 157-174;
- Fulcherius Carnotensis. *Fulcher of Chartres, A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*. çev. F. Rita Ryan. Knoxville: University of Tennessee Press, 1969.
- Gentilcore, David. *Pomodoro! A History of the Tomato in Italy*. New York: Columbia University Press, 2010.
- Göksoy, İsmail Hakkı. "Hollanda Doğu Hindistan Şirketi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/232-234. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Grohmann, Adolf. "Serât". *İslâm Ansiklopedisi*. 9/508. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Grohmann, Adolf. "Sûde". *İslâm Ansiklopedisi*. 9/782. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Guest, Rhuvon. "İskenderiye". *İslâm Ansiklopedisi*. 5/1088. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Hattox, R. S. *Kahve ve Kahvehaneler*. çev. Nurettin el-Hüseynî. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Heaton, Herbert. *Avrupa İktisat Tarihi*. çev. M. Ali Kılıçbay-Osman Aydoğmuş. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2005.
- Heise, Ulla. *Kahve ve Kahvehane*. çev. M. Tüzel. Ankara: Dost Kitabevi, 2001.
- Heyd, William. *Histoire Du Commerce Du Levant Au Moyen-Age*. Paris: Nabu Press, 2014.
- İşin, Ekrem. "İstanbul'un Tanrısız Tapınakları: Kahvehaneleri". *Çağdaş Şehir*, 14 (1988), 82-85.
- İşin, Ekrem. "More Than A Beverage: A Social History of Coffee and Coffeehouses". *Tanede Saklı Keyif*, 10-43. ed. Selahattin Özpalabıyıklar. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- İbn Hacer el-Askalânî. *İnbâü'l-Ğumr bi Ebnâi'l-Umr*. thk. Dr. Hasan Habeşî. Kahire: y. y., 1998.
- İbn İyâs. *Bedâiü'z-Zühûr fi Vekâiu'd-Duhûr*. thk. Muhammed Mustafa. Beyrut: y. y., 1975.
- İnalçık, Halil. "The Ottoman State: Economy and Society 1300-1600". *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*. 1-409. ed. Halil İnalçık vd. New York: Cambridge University Press, 1994.
- Kalkaşendî. *Subhu'l-A'sâ fi Sinaâti'l-İnşâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l- İlmiyye, ts.
- Kasımî, Cemâleddin. *eş-Şây ve'l-Kahve ve'd-Duhân*. Beyrut: y. y.,1320.
- Koçu, Reşat Ekrem. *Osmanlı Tarihinde Yasaklar*. İstanbul: Saka Matbaası, 1950.
- Kulischer, Josef. *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit*. Munich: R. Oldenbourg, 1928-1929.
- Lewicka, B. "Flavorings in Context: Spices and Herbs in Medieval Near East". *Rocznik Orientalistyczny*, 64/1 (2001), 140-149.
- Lewis, Bernard. *Tarihte Araplar*. çev. Hakkı Dursun Yıldız. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2009.

- Lütfî. *Târih*. çev. Ahmet Hezarfen. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Mahfuz, Necip. *Kuştimur Kahvehanesi*. çev. Utku Umut Bulsun. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2019.
- Meignen, L. "Esquisse Sur le Commerce Français du Cafe Dans le Levant au XVIII Siecle". *Dossiers Sur le Commerce Français en Mediterranee Orientale au XVIII Siecle*. 103-150. Paris: Presses Universitaires de France, 1976.
- Montanari, Massimo. *Food is Culture*. New York: Columbia University Press, 2006.
- Moreno, Martino Mario. "Sicilya'da Müslümanlar". çev. A. Bakır-Aydın Çelik. *Ortaçağ Tarihi Metinlerine Dair Çeviriler*. Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2008.
- Nâimâ. *Tarih-i Na'ima*. çev. Mehmet İpşirli. Ankara: TTK Yayınları, 2009.
- Nazır, B. *Dersaadet'te Ticaret*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2011.
- Necatigil, Behçet. *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*. İstanbul: Varlık Yayınları, 1983.
- Nieuwenhuis, A. W. "Cava". *İslâm Ansiklopedisi*. 3/27. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Ömer Mûsâ Bâşâ. *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî: el-Asrû'l-Memlûkî*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1991.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Peçuylu İbrâhim. *Târîh-i Peçevî*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1980.
- Pilcher, Jeffrey M. "Cultural Histories of Food". *The Oxford Handbook of Food History*. 41-60. ed. J. M. Pilcher. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Quataert, Donald. *Ottoman Empire*. New York: Cambridge University Press, 2005.
- Rossi, E. "Importansa dell'inedita grammatica turca di Pietro Della Valle". *Atti del XIX. Congresso Internazionale degli Orientalisti*. 202-209. Roma: y. y., 1938.
- Ruaynî, Muhammed b. Abdurrahman el-Mâlikî. *Mevâhibü'l-Celîl li Şerhi Muhtasarı Halîl*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1978..
- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. çev. Fikret İşıltan. Ankara: TTK Basımevi, 1986.
- Sajdi, Dana. *Ottoman Tulips, Ottoman Cooffee*. London: St. Martin's Press, 2007.
- Sertoğlu, Midhat. "İstanbul". *İslâm Ansiklopedisi*. 5/1214/3, 5, 8. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Sıbt İbnü'l-Acemî. *Künûzü'z-Zeheb fî Târîhi Haleb*. Halep: Dâru'l-Kalem, 1417.
- Standage, T. *Altı Bardakta Dünya Tarihi*. çev. A. Fehmi. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2016.
- Turner, S. "Ethiopia. Economy". *Africa South of the Sahara 1988* (1987), 441-446.
- Ukers, William H. *All About Cofee*. New York: The Tea and Coffee Trade Journal Company, 1922.
- Ulusoy, K. "Türk Toplum Hayatında Yaşatılan Kahve ve Kahvehane Kültürü". *Milli Folklor*, 23 (89) (2011), 159-169.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı. "Hasan Paşa". *İslâm Ansiklopedisi*. 5/319. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*. Ankara: TTK Yayınları, 2014.

Yaşar, Ahmet. "Kahvehane". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-2/3-5. İstanbul: TDV Yayınları, 2019.

Yaşar, Ahmet. "Osmanlı Şehir Mekânları: Kahvehane Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3/6, (2005), 237-256.

Yıldız, Musa. *Necip Mahfuz'un Sembolik Romanları*. İstanbul: Akdem Yayınları, 2020.

Yurdaydın, Hüseyin Gazi. *İslâm Tarihi Dersleri*. Ankara: AÜİF Yayınları, 1982.